

Нотаріус як особливий суб'єкт відносин

щодо охорони цивільних прав
та охоронюваних законом
інтересів у цивільному праві

Ю. В. Желіховська

здобувач Хмельницького університету управління
та права, магістр права, приватний нотаріус

У статті досліджено значення нотаріуса в сфері захисту прав і охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб. Визначено історичний аспект розвитку нотаріату, систему принципів, які закріплені в Статуті Міжнародної спілки латинського нотаріату.

Ключові слова: охорона, захист, нотаріус, латинський нотаріат, Статут Міжнародної спілки латинського нотаріату, правова держава.

В статье исследовано значение нотариуса в сфере защиты прав и охраняемых законом интересов физических и юридических лиц. Определены исторический аспект развития нотариата, систему принципов, которые закреплены в Уставе Международного союза латинского нотариата.

Ключевые слова: охрана, защита, нотариус, латинский нотариат, Статут Международного союза латинского нотариата, правовое государство.

In the article the importance of a notary in the field of rights and lawful interests of individuals and entities. The historical aspects of the notary, the system of principles which enshrined in the Charter of the International Union of Latin Notaries.

Keywords: protection, the notary, the Latin notary, Statute of the International Union of Latin Notaries, legal state.

З набуттям нашою державою незалежності Україна почала розбудовуватися як демократична правова держава, зорієнтована на побудову громадянського суспільства, в центрі якого є людина, а охорона та захист її законних прав і інтересів – найпріоритетніший напрямок державної діяльності [1, с. 3]. Після прийняття Конституції України – Основного Закону держави відбулась переорієнтація суспільних відносин на охорону і захист прав та інтересів громадян, побудову демократичної, правової держави, що зумовлює необхідність дослідження і аналізу на науковому рівні сучасного стану забезпечення охорони, захисту прав та інтересів.

На теренах становлення Української державності особливої уваги заслуговує питання розвитку, охорони прав та свобод людини і громадянина. Зазначене питання стає надзвичайно актуальним на фоні суспільних перетворень, які сьогодні відбуваються в Україні.

Непорушність прав та охоронюваних законом інтересів є необхідною умовою правопорядку та стабільності в державі. Відповідно до основного Закону нашої держави, «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються найвищою соціальною цінністю» [2, ст. 18]. Правозастосовча діяльність органів цивільної юрисдикції, яка направлена на захист і охорону прав та законних інтересів фізичних та юри-

дичних осіб, потребує постійного вдосконалення [3, с. 3].

На будь-якому історичному етапі перед суспільством виникає завдання охорони та захисту особистих і майнових прав осіб, які в силу певних причин не можуть самостійно здійснювати свої суб'єктивні права та виконувати юридичні обов'язки.

Нотаріус займає особливе місце серед інших юридичних професій, що зумовлюється специфікою притаманних йому ознак. По-перше, нотаріус працює в сфері доказового права, займаючись забезпеченням кваліфікованих доказів у сфері цивільного (в широкому значенні) обороту [4, с. 14]. Отже, при зверненні особи до нотаріуса за реалізацією своїх суб'єктивних цивільних прав можна з високим ступенем точності встановити належність його до приватного права [5, с. 176].

По-друге, державою встановлюється особливий доступ до нотаріальної професії, пов'язаний із підвищеними кваліфікаційними вимогами до нотаріуса і рівня його підготовленості до виконання покладених на нього завдань. Як випливає з нашого дослідження, фактично вже з початку XIX ст. модель підготовки до нотаріальної діяльності у розвинутих країнах була досить складною та пов'язувалася з набуттям додаткової освіти і практичних навиків, що не охоплювалися загальними стандартами юридичної освіти. Нагадаємо, що на відміну від тих українських земель, що входили до складу Росії, а потім і до СРСР, на західноукраїнських землях, починаючи з сер. XIX ст., до кандидатів у нотаріуси ставились вимоги (як у професійному, так і в моральних аспектах) набагато вищі, ніж передбачені нашим сучасним законодавством. Саме це зумовлювало повагу до нотаріату з боку громадян-

ського суспільства і високий статус серед інших правоохоронних органів [6, с. 154].

По-третє, нотаріус виконує публічно-правові функції від імені держави — України, що зумовлює особливість його правового статусу. В цьому контексті важливо зазначити, що наш законодавець не дає чіткого визначення правової природи приватного нотаріату. З одного боку, Закон покладає виконання нотаріальних дій на нотаріусів, які працюють у державних нотаріальних конторах (державні нотаріуси) або займаються приватною нотаріальною діяльністю (приватні нотаріуси), а з другого — передбачає, що нотаріальна діяльність не підприємницька і не ставить за мету отримання доходів. Отже, виходить, що, займаючись приватною практикою, нотаріус не є підприємцем, і навпаки. Некоректність та протиприродність такого формулювання викликали й викликають критичні і, видається, справедливі зауваження у правовій літературі [7, с. 76-79].

Як підтверджує історичний досвід, правильнішим буде визначити нотаріуса як функціонера публічного (проте не в розумінні державного чиновника), тобто як особу, уповноважену здійснювати від імені Української держави відповідні нотаріальні дії. Це б усунуло подвійний характер правової природи нотаріату, закладений діючим законом про нотаріат, коли нотаріус є напівчиновником, напівпідприємцем [6, с. 154]. Таке формулювання цілком відповідало б принципам діяльності латинського нотаріату, які закріплені в Статуті Міжнародної спілки латинського нотаріату (МСЛН). Один із них проголошує, що професійна діяльність нотаріуса полягає в здійсненні публічної функції під контролем держави або органу, діючого на підставі статуту і наділеного відповідними повноваженнями від імені держави [8, с. 82 – 85].

Щодо організації, функцій, форм їх реалізації, характеру контролю і основних його складових, нотаріальна діяльність має не приватний, а публічно-правовий характер, який полягає ось у чому:

1. Конституція України (ст. 59) гарантує кожному громадянину право на отримання кваліфікованої правової допомоги. Нотаріат поряд з іншими правовими інститутами покликаний забезпечувати реалізацію вказаного конституційного права громадян шляхом виконання нотаріусами нотаріальних дій. В цьому передусім виявляється публічно-правове значення інституту нотаріату в сучасній правовій системі України [6, с. 154].

2. Нотаріальне посвідчення як процедура полягає у виконанні досить широкого кола юридичних дій, чітко визначених законом: встановлення особи, перевірка дієздатності та правоздатності сторін, з'ясування наявності істотних умов договору, перевірка змісту посвідчуваної угоди щодо його відповідності вимогам закону і дійсним намірам сторін, сприяння у здійсненні прав та захисті законних інтересів громадянам і юридичним особам, попередження про наслідки виконання нотаріальних дій, збереження таємниці нотаріальної дії та ін. [6, с. 154].

3. Нотаріальна діяльність ґрунтується на єдиному стандарті, яким керуються всі нотаріуси України. Це забезпечує визнання і захист прав, що базуються на нотаріальних документах як на території України, так і за її межами. Нотаріус, зважаючи на публічний характер своїх функцій, не вправі відмовити зацікавленій особі у виконанні нотаріальних дій за наявності усіх законних передумов для їх здійснення, оскільки основа взаємовідносин нотаріуса і зацікавленої особи не договірна, а публічна.

4. Закон забезпечує особливе доказове значення нотаріально засвідчених документів. Отже, нотаріальні акти набува-

ють беззаперечного характеру, оскільки спростувати їхній зміст набагато важче, ніж інших угод чи дій, здійснених у простій письмовій формі [6, с. 154].

5. Система нотаріату, на відміну від раніше чинного порядку, не відноситься до органів виконавчої влади. Переважна більшість сучасних учених-правознавців, що вивчають теорію нотаріату, відносять її до числа інститутів, діючих безпосередньо і незалежно в рамках громадянського суспільства [8, с. 72 – 75]. Слід особливо наголосити, що історичним досвідом розвитку нотаріату в континентальній Європі загалом і в Україні зокрема доведено, що нотаріат для успішного функціонування потребує самоорганізації через саморегулювальні публічно-правові організації, а саме — Нотаріальні палати. Про правомірність такої думки свідчить і сучасна практика країн, що входять до системи латинського нотаріату. Разом з тим, нотаріус дістає повноваження на умовах і від держави, а отже, як уже було зазначено, вона має право контролю над ним [6, с. 166].

6. Виходячи з публічного характеру функцій нотаріусів, їх кількість, на наше тверде переконання, спираючись передусім на світовий та вітчизняний досвід у цьому питанні, повинна обмежуватись і визначатись Міністерством юстиції за поданням Нотаріальної палати. Хоча Законом 1993 року «Про нотаріат», зокрема ст. 24, не допускається відмова у реєстрації приватної нотаріальної діяльності, підзаконним нормативно-правовим актам — Указом Президента України «Про врегулювання діяльності нотаріату в Україні» від 23 серпня 1998 р. [9, ст. 4] встановлено, що кількість приватних нотаріусів у межах нотаріального округу визначається Міністерством юстиції України залежно від кількості населення. Це означає, що зареєструвати приватного нотаріуса можна лише за на-

явності вакансій (квоти) у нотаріальному окрузі.

Нотаріат є своєрідним правовим інструментом, без якого неможливе здійснення цивільно-правового обороту, також потрібного (належного) правового забезпечення економічних відносин. Нотаріуси здійснюють нотаріальні дії, які направлені на посвідчення безспірних прав і фактів, охоронні нотаріальні дії, а також вживають заходів щодо охорони спадкового майна [10, с. 118]. Нотаріат як інститут громадянського суспільства має за мету охорону та захист гарантованих Конституцією та законодавством України прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб шляхом вчинення нотаріальних дій нотаріусами від імені держави України.

На думку Л. Ю. Грудциної, «завданням нотаріату як інституту громадянського суспільства на відміну від, наприклад, суду чи органів слідства є захист прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, заснований на критерії безспірності. Нотаріат сприяє і допомагає державі, попереджуючи спори вже на стадії домовленості щодо умов правочину, тим самим профілактично зменшує кількість цивільно-правових спорів.» [11, с. 241]. Одним з найважливіших нормативно – правових актів нашої держави є Конституція України, в якій закріплено, що кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безкоштовно. [12, с. 59]. Надання правової допомоги завжди було прерогативою адвокатів. Однак, на думку І. Г. Черемних, з підвищенням уваги до охорони, захисту прав та інтересів громадянина слід трактувати конституційне право на отримання правової допомоги ширше, включаючи в систему надання такої допомоги на рівні з адвокатами та іншими особами, яким законом надане таке право, також і нотаріусів, які здійснюють ді-

яльність по реалізації публічно – правової функції держави по охороні, захисту прав та законних інтересів громадян [9, с. 48]. Сутність надання нотаріусами правової допомоги полягає в забезпеченні умов для виникнення, зміни чи припинення суб'єктивних прав громадян і юридичних осіб, а також для безперешкодної і ефективної реалізації наявних прав та обов'язків суб'єктами правовідносин [11, с. 119].

Правової допомозі, яка надається нотаріусом, притаманні ознаки, що не характерні для інших видів правової допомоги. По-перше, допомога є завжди правовою. Вона завжди зачіпає врегульовані законами права та обов'язки особи, пов'язані зі здійсненням конкретної юридичної дії. По-друге, діяльність нотаріусів по наданню правової допомоги регламентуються Основами законодавства про нотаріат. По-третє, правова допомога, що надається нотаріусами, направлена на реалізацію не лише конституційних прав, а й норм цивільного права та інших галузей права [11, с. 120]. Аналізуючи законодавство, яке регулює діяльність нотаріату України, основні функції, як правоохоронного та правозахисного інституту, полягають в такому:

1. Охорона та захист прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, територіальних громад, а також держави. Слід відзначити, що в юридичній літературі дискусія щодо того, чи пов'язана діяльність нотаріальних органів з охороною або з захистом прав та законних інтересів громадян, набрала досить великого розмаху. Розмежування цих взаємопов'язаних понять, на думку авторів, лежить у площині моменту настання порушення цих прав та інтересів. Можна повністю підтримати їхню позицію відносно того, що охорона — це потенційна можливість захисту прав та інтересів громадян, коли фактично зазіхання

на них ще не сталося, тоді як захист може розглядатись як конкретна дія, яка виникає з початком правопорушення. Нотаріальні органи переважно виконують правоохоронну функцію, але нотаріальна діяльність може бути засобом захисту прав, наприклад, у разі вчинення виконавчих написів, протестів векселів, посвідчення неоплати чеків. Таким чином, нотаріальні дії забезпечують захист і охорону важливих прав та інтересів громадян і організацій, які пов'язані з їхнім життям і діяльністю, стосуються їхніх майнових інтересів та гарантують подальшу реалізацію інших суттєвих прав.

2. Нотаріус, застосовуючи норми матеріального і процесуального права, впливає на правовідносини між суб'єктами, наприклад, встановлюючи в договорі конкретні права та обов'язки сторін, а отже, має місце правореґулююча функція нотаріату.

3. Також нотаріат виділяється як орган, який має право аналізувати вимоги закону і робити висновки щодо можливості або неможливості застосувати це положення законодавства для виконання покладених на нього функцій і реалізації волевиявлення громадян. Це входить в поняття правоаналізуючої функції. Нотаріус має право визначати межі дозволеної поведінки в урегульованих законом правовідносинах, тоді, коли надається можливість для декількох альтернативних варіантів правової поведінки, а також тоді, коли такі правовідносини взагалі не мають аналогів.

4. Підтверджуючи законність і достовірність нотаріальної дії, нотаріус виконує ще одне важливе завдання — запобігає можливим правопорушенням. Так, скажімо, якщо нотаріальна дія, за вчиненням якої звернулися заінтересовані особи, не відповідає закону, нотаріус відмовить у її вчиненні, запобігши в такий спосіб правопорушенням і можливим негативним наслідкам для цих осіб.

5. Завдання запобігання правопорушенням шляхом підвищення правосвідомості та правової обізнаності громадян виконується через правові консультації, роз'яснення наслідків вчинення нотаріальної дії. Адже саме на нотаріуса покладається виконання державного завдання сприяти громадянам у правильно-му, юридично грамотному здійсненні їхніх прав, оскільки юридично необізнаній особі важко знайти шляхи для правильного та законного волевиявлення [14].

6. Можливість нотаріальної практики впливати на законотворчість передбачає те, що під час застосування законодавства нотаріусами впливають певні неузгодженості, прогалини, які потребують вирішення. В ідеалі нотаріальна діяльність впливатиме на подальше вдосконалення не тільки нотаріального процесуального законодавства, а й норм матеріального права. Завданням нотаріату є забезпечення захисту та охорони власності, прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, сприяння у зміцненні законності та правопорядку, попередження правопорушень.

Можна виділити три основні завдання, що їх виконує нотаріат: Перше завдання – захист і охорона власності, прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб. Нотаріальні органи в основному виконують правоохоронну функцію, але нотаріальна діяльність може бути засобом захисту прав, наприклад, у разі вчинення виконавчих написів, протестів векселів, посвідчення несплати чеків. Виконання цього завдання буде ефективним, якщо воно реалізуватиметься відповідно до процесуальних норм, установлених Законом України "Про нотаріат", який гарантує захист прав та охоронюваних законом інтересів громадян і організацій при вчиненні нотаріальних дій. Порушення цих процесуальних норм веде до недійсності нотаріального акту

[14]. Друге завдання – дії, що їх вчиняють нотаріальні органи, забезпечують захист і охорону важливих прав та інтересів громадян і організацій, які пов'язані з їхнім буттям, існуванням, діяльністю, бо стосуються їхніх майнових прав та гарантування подальшої реалізації інших суттєвих прав громадян. Отже, підтверджуючи законність і достовірність нотаріальної дії, нотаріус виконує і третє завдання – запобігає можливим правопорушенням. Третє завдання – запобігання правопорушенням виконується також через правові консультації, роз'яснення наслідків вчинення нотаріальної дії.

Виходячи з завдань, що їх виконують нотаріальні органи, можна зробити висновок, що сутність нотаріальної діяльності полягає в посвідченні та підтвердженні певних прав і фактів, у юридичному закріпленні цивільних прав із метою запобігання можливим порушенням або є засобом захисту вже порушених прав [14].

Нотаріат за своєю суттю — це та ланка, яка пов'язує громадянське суспільство і державу, оскільки функціонує на межі приватної і публічної сфер діяльності і наділений унікальною дуалістичною природою. З одного боку, нотаріус виступає як уповноважений представник держави, виконує публічні функції і діє від імені та за дорученням держави, а з другого — як представник вільної професії, незалежний юридичний консультант сторін, що дає можливість зрівноважувати та узгоджувати права громадян і держави [6, с. 184].

Література

1. Європейський суд з прав людини: організація, процедура, правила звернення / Міністерство юстиції України. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2000. – С. 3.
2. Конституція України: Науково–практичний коментар / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін.: – Харків: Видавництво «Право»; К.: Концерн «Видавничий Дім» Ін Юре», 2003. – Ст.18.
3. Нотариальная форма защиты и охраны права и законного интереса [Электронный ресурс]: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. М.: РГБ, 2007. (Из фондов Российской Государственной библиотеки). – С. 3.
4. Ярков В. В. Профессия нотариуса // Нотариус. – 2000. – № 4(24). – С. 14.
5. Фурса С. Я. Нотаріальний процес: Теоретичні основи. – К.: Істина, 2002. – С. 176.
6. Ясінська Л. Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект), Львівський національний університет ім. Івана Франка; Автореф. дис. ... к. ю. н.: 12.00.01; Львів, 2005. – С.154.
7. Тихенко А. Частный или государственный? // Закон. – 1999. – №3. – С. 76-79.
8. Абашидзе А. Х., Дударев А. В. Роль и содержание деятельности Международного союза латинского нотариата в современных условиях // Государство и право. – 2001. – №1. – С. 82-85.
9. Черемных Г. Г. Нотариат – как институт предупредительного (превентивного) правосудия // Нотариус. – 1998. – №5/6 (13-14). – С. 72-75.
10. Про державний нотаріат: Закон Української РСР від 25.12.1974 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1975. – № 1. – Ст. 4.
11. Цуканов С. С. Роль нотариата в обеспечении прав и законных интересов граждан и предпринимателей в Российской Федерации. Евразийский юридический журнал, 2009. – С.118.
12. Грудцына Л. Ю. Адвокатура, нотариат и другие институты гражданского общества в России // Деловой двор. – 2008. – С. 241.
13. Конституція України: Науково – практичний коментар... – Ст. 59.
14. [Електронний ресурс] <http://yuristonline.com/ukr/uslugi/yuristam/literatura/stati/notariat/001.php>